

MUINAI= SUUTEMME JÄLJET

SUOMEN ESI- JA VARHAISHISTORIA
KIVIKAUDELTA KESKIAJALLE

*Georg Haggren, Petri Halinen, Mika Lavento,
Sami Raninen & Anna Wessman*

GAUDEAMUS

Teoksen toteuttamista on tukenut

Copyright © 2015 Tekijät & Gaudeamus Helsinki University Press

Gaudeamus Oy
HYY Yhtymä
www.gaudeamus.fi

Ulkoasu ja vinjetit: Maria Manner
Taitto: Teemu Ojanne
Kartat: Salla Jokela

KL: 92.1 + UDK: 902/904, 931/939, 948.0

ISBN 978-952-495-363-4

Painopaikka: Print Best, Viljandi 2015

SISÄLLYS

JOHDANTO 11

KIVIKAUSI · PETRI HALINEN

1. MESOLIITTINEN KIVIKAUSI (8850–5200 EAA.) 19
 - 1.1 JÄÄPEITE VÄISTYY, JA YMPÄRISTÖ MUUTTUU ELINKELPOISEKSI 19
 - Kivikauden periodisaatio 21
 - 1.2 ASUTUS ULOTTUU SUOMEEN: PYYNTIRETKISTÄ PYSYVÄÄN ASUTUKSEEN 24
 - Susiluola 29
 - 1.3 MESOLIITTISEN KIVIKAUDEN METSÄSTÄJÄ-KERÄILIJÄT 30
 - 1.3.1 Varhaisten kulttuurien monimuotoisuus 30
 - 1.3.2 Pyyntikulttuurien yleispiirteet 30
 - 1.3.3 Asutuksen leviäminen eri puolille Suomea 31
 - 1.3.4 Pyyntikeinot 35
 - Isketyt kiviesineet 40
 - 1.4 LIKKUVIEN PYYNTIYHTEISÖJEN ASUMISTAVAT 41
 - 1.4.1 Varhaisvaiheen asutus (n. 8850–8000 eaa.) 44
 - 1.4.2 Asuminen mesoliittisen kivikauden keskivaiheilla (n. 8000–6800 eaa.) 45
 - 1.4.3 Mesoliittisen kivikauden lopun asuinpaikat (n. 6800–5200 eaa.) 47
 - 1.5 VAIHTOKAUPPAA JA PYYNTIYHTEISTYÖTÄ 49
 - 1.6 PYYNTIYHTEISÖJEN RAKENNE 50
 - 1.7 HAUTAUSTAVOISTA JA USKOMUKSISTA 51
2. NEOLIITTINEN KIVIKAUSI (5200–1900/1700 EAA.) 55
 - 2.1 MESOLIITTISESTA NEOLIITTISEEN KIVIKAUTEEN 55
 - 2.1.1 Ympäristöolosuhteet 56
 - 2.1.2 Neoliittisen kivikauden kulttuurikuva: keramiikka alueellisten erojen määrittäjänä 56
 - 2.2 ELINKEINOT 62
 - 2.2.1 Metsästystä, kalastusta ja orastavaa maataloutta 62
 - 2.2.2 Maatalouden leviäminen Suomeen 68
 - 2.2.3 Maanviljely ja kulttuurinen muutos 69
 - Suomalaisten geneettinen historia 70
 - 2.3 ASUINPAIKAT JA ASUMUKSET 71
 - 2.3.1 Neoliittisen kivikauden alku (5200–3900 eaa.) 71
 - 2.3.2 Keskivaihe: kiinteät asumukset ja asutuksen keskittyminen (3900–3200 eaa.) 73
 - Kierikki 79
 - 2.3.3 Muutokset asumistavoissa neoliittisen kivikauden loppupuolella (3200–1900/1700 eaa.) 80
 - 2.4 KAUPANKÄYNTIÄ PIIESINEILLÄ, MERIPIHKAKORUILLA JA TURKIKSILLA 85
 - Saviastiat ja niiden valmistus 91

- 2.5 NEOLIITTISEN KIVIKAUDEN HENKINEN KULTTUURI 92
- 2.5.1 Kalliomaalaukset 92
- 2.5.2 Paasiarkkubautoja, punamultahautoja ja hautaröykkiötä 97
- 2.6 YHTEISÖLLISEN ELÄMÄN MONIMUOTOISUUS NEOLIITTISELLÄ KIVIKAUDELLE 104
- 2.6.1 Alkuvaiheen liikkuvat yhteisöt ja sosiaalinen yhdenmukaisuus 105
- 2.6.2 Neoliittisen kauden keskivaihe ja yhteisöt eri puolilla Suomea 106
 - Hiotut esineet 107
- 2.6.3 Vasarakirveskulttuurin tulo ja muut kivikauden lopun muutokset 113
 - Jätinkirkot 116
- 2.7 YHTEENVETO KIVIKAUDEN SUOMESTA 120

PRONSSI- JA VARHAISMETALLIKAUSI · MIKA LAVENTO

- 1. KIVIKAUDELTA PRONSSI- JA VARHAISMETALLIKAUDELLE 125
- 1.1 VIILEÄ ILMASTOJAKSO JA ASUTUKSEN HARVENEMINEN 125
- 1.2 METALLIESINEET JA UUSIEN TEKNOLOGIOIDEN LEVIÄMINEN 126
- 1.3 RANNIKON PRONSSIKAUSI, SISÄMAAN VARHAISMETALLIKAUSI 127
 - Pronssi- ja varhaismetallikauden kronologiat 129
- 1.4 PERIODISAATION ONGELMIA: PRONSSI- JA VARHAISMETALLIKAUSIEN PÄÄTTYMINEN 130
- 2. RAVINTOA MAALTA, MERELTÄ JA METSÄSTÄ 131
- 2.1 ORASTAVAA MAANVILJELYÄ JA KARJANHOITOA 131
 - Makrofossiilianalyysi 132
- 2.2 PYYNTI SÄILYVÄ TÄRKEIMPÄNÄ ELINKEINONA 133
- 3. ASUMISTAVAT 136
- 3.1 AIKAKAUDEN YLEISKUVA 136
- 3.2 ETELÄ- JA LOUNAISRANNIKKO 139
 - Nakkilan Rieskaronmäki 140
- 3.3 AHVENANMAA 141
- 3.4 POHJANMAAN RANNIKKOSEUTU 143
 - Keittokuopat 144
- 3.5 SAIMAAN VESISTÖALUE 148
- 3.6 KARJALANKANNAS JA LAATOKAN KARJALA 150
- 3.7 HÄME JA KESKI-SUOMI 152
 - Kymijoen vesistöalue: Repovesi, Vuohijärvi ja Huhdasjärvi 154
- 3.8 OULU- JA KEMIJOKIEN LATVASEUDUT 155
 - Nimisjärvi 158
- 3.9 KESKI- JA POHJOIS-LAPPI 159
- 4. RÖYKKIÖHAUDAT 160
- 4.1 HAUTARÖYKKIÖT USKONNOLLISEN MUUTOKSEN ILMENTÄJINÄ 160
- 4.2 VARHAISET RÖYKKIÖHAUDAT 162
- 4.3 RANNIKON PRONSSIKAUDEN RÖYKKIÖT 163
- 4.4 SISÄMAAN LAPINRAUNIOT 168
- 4.5 LAIVALATOMUKSET 169
- 5. PRONSSIESINEET JA KAUPANKÄYNTI-VERKOSTOT 171
- 5.1 SEIMA-ILMIÖ: METALLIESINEIDEN LEVIÄMINEN SISÄMAAHAN 172
- 5.2 PRONSSIKIRVEET 173
- 5.3 MIEKAT JA MUUT ESINEET 178
 - Kätkölöydöt – Petkulan miekat 179
- 5.4 PRONSSI- JA VARHAISMETALLIKAUDEN KIVIESINEET 183
 - Tasakantaiset nuolenkärjet 185
 - Rombikirveet 187

- 6. KERAMIikka 189
- 6.1 TEKSTIILIKERAMIikka 189
- 6.2 RANNIKON PRONSSIKAUDEN KERAMIikka 192
- 6.3 LOVOZERO-KERAMIikka JA IMITOITU
TEKSTIILIKERAMIikka LAPISSA 194
- 6.4 POHJOIS- JA ITÄ-SUOMEN UUDET
KERAMIikat 194
- 7. AINEELLINEN KULTTUURI
ALUEITTAIN 198
- 7.1 ETELÄ- JA LOUNAISRANNIKKO 198
- 7.2 AHVENANMAA 199
- 7.3 POHJANMAAN RANNIKKOSEUTU 200
- 7.4 SAIMAAN VESISTÖALUE 201
- 7.5 KARJALANKANNAS JA
LAATOKAN KARJALA 203
- 7.6 HÄME JA KESKI-SUOMI 203
- 7.7 OULU- JA KEMIJOKIEN LATVASEUDUT 205
- 7.8 KESKI- JA POHJOIS-LAPPI 206
- 8. SUOMI AJANLASKUN ALUN
TIENOILLA 207
- 8.1 RAUDAN KÄYTTÖ JA VALMISTUS LEVIÄÄ
SUOMEEN 208
- 9. YHTEENVETO:
IDÄN JA LÄNNEN VÄLISSÄ 210
Suomalaisten kielihistoria (Petri Halinen) 211

RAUTAKAUSI · SAMI RANINEN & ANNA WESSMAN

- 1. RAUTAKAUDEN YLEISKUVA 215
Rautakauden jaksotus 216
- 2. ESIROOMALAINEN AIKA
(500 EAA. - 0/50 JAA.) 217
- 2.1 METALLIESINEET 217
Ananjino-kulttuuri 218
- 2.2 RAUDANTUOTANTO 219
Raudanvalmistus 219
- 2.3 ESIROOMALAISAJAN YLEISKUVA SUOMEN
RANNIKOILLA 220
- 2.4 RAKENNUKSET 221
- 2.5 PRONSSIKAUDELTA ESIROOMALAISAIKAAN 222
- 2.6 RANNIKON KULTTUURIVYÖHYKKEET 223
- 2.6.1 Etelä- ja länsirannikon vyöhyke
(Morby-keräminen vyöhyke) 223
- 2.6.2 Yhteydet sisämaahan 225
- 2.6.3 Itäisen Suomenlahden vyöhyke 225
- 2.6.4 Pohjoinen rannikkovyöhyke 225
- 2.7 RANNIKKOYHTEISÖJEN SOSIAALINEN
RAKENNE 226
- 2.8 ETELÄ-SUOMEN RANNIKOT POHJOISEN
ITÄMEREN KONTAKTIVERKOSTOSSA 226
- 2.9 MAATALOUSYHTEISKUNNAN KEHITYS 227
- 2.10 SISÄMAAN ASUTUS JA KULTTUURI
VARHAISMETALLIKAUDEN LOPULLA
(500 EAA.–300 JAA.)
(Mika Lavento) 228
- 3. VANHEMPI ROOMALAISAIKA
(0/50–150/200) 231
- 3.1 ROOMALAISEN EUROOPAN
PERIFERIASSA 231
Wielbarkin kulttuuri 234
- 3.2 RANNIKKOASUTUS 234
- 3.2.1 Lounaisrannikko 235
- 3.2.2 ”Germaanivyöhyke” 236
- 3.2.3 Rannikon muut kalmistolliset vyöhykkeet 238
Varhaisrautakauden väkiluku 240
- 3.2.4 Pohjanmaan rannikon asutusvyöhyke 240
- 3.3 VANHEMMAN ROOMALAISAJAN
LOPPU 241
- 4. NUOREMPI ROOMALAISAIKA
(150/200–375/400) 242
- 4.1 NUOREMMAN ROOMALAISAJAN
ROOMALAISET TUONTIESINEET 242
- 4.2 KULTTUURIN YLEISKUVA 243

- 4.3 ASUTUKSEN YLEISKUVA 243
- 4.3.1 Lounais- ja etelärannikko 243
- 4.3.2 Etelä-Suomen sisämaa: kalmistokulttuurin ”toinen aalto” 245
- 4.3.3 Etelä-Pohjanmaan rannikko 248
- 4.3.4 Pohjoinen rannikkovyöhyke 248
- 4.4 PÄÄLLIKÖIDEN AIKA? 248
5. KANSAINVAELLUSAIKA (375/400–550/575) 252
- 5.1 AINEELLINEN KULTTUURI 253
- 5.2 ETELÄ-SUOMEN KALMISTOKULTTUURI KANSAINVAELLUSAJALLA 256
- 5.3 ETELÄ-POHJANMAAN KESKUSSEUTU 257
Vöyrin Guldlynt 258
- 5.4 PERÄMEREN RANNIKKO 259
530-luvun ilmastokriisi 260
- 5.5 ERÄMAIDEN KULTTUURIMUUTOS 260
- 5.6 TULUSKIVET 262
6. MEROVINGIAIKA (550/575–800/825) 263
- 6.1 ASUTUS LOUNAIS-SUOMESSA 264
- 6.2 KALMISTOKULTTUURIN ”KOLMAS AALTO” 265
- 6.3 MITÄ TAPAHTUI POHJANMAALLA? 266
Pukkilan kuuluisa venehaudaus 267
- 6.4 MEROVINGIAJAN KULTTUURIN YLEISKUVA 268
- 6.4.1 Läntiset ja eteläiset yhteydet 268
- 6.4.2 Kontaktit viriävät itään 270
- 6.5 VARHAISET KRISTILLISET SYMBOLIT 272
- 6.6 KEHITTYVÄ MAANVILJELY 273
Muinaispellot ja viljelyryötkiöt 273
- 6.7 YMPÄRISTÖN MERKITYS MAATALOUDESSA 274
- 6.8 MEROVINGIAJAN YHTEISKUNTA 275
Koira ja kissa rautakaudella 277
- 6.9 UUDET HAUTAUSTAVAT 278
- 6.9.1 Polttokenttäkalmistot 278
Villieläinten luut haudoissa 279
Puuroa ja pihlajanmarjoja vainajille 280
- 6.9.2 Venehaudat 280
- 6.9.3 Euran–Köyliön alueen ruumishaudat 281
Merovingiajan päällikönhautoja Eurassa 282
- 6.9.4 Veteen haudattuja naisia ja lapsia Pohjanmaalla 283
- 6.10 KESKIRAUTAKAUDEN ASUINPAIKAT 285
- 6.10.1 Pitkätalo 285
- 6.10.2 Ulkorakennukset 288
Hevonen rautakaudella 288
7. VIIKINKIAIKA (800/825–1025/1100) 290
- 7.1 VIIKINKIEN AIKAKAUSI 290
- 7.2 VIIKINKIRETKET JA SUOMEN ALUE 291
Viikinkiajan sotavarustus 292
- 7.3 AINEELLISEN KULTTUURIN YLEISKUVA 293
- 7.3.1 Hautaustavat 293
Myöhäisrautakauden uskontoon liittyvät arkeologiset löydöt 294
- 7.3.2 Solkia ja muita koriste-esineitä 296
- 7.4 ASUTUS 299
- 7.4.1 Yleiskuva 299
- 7.4.2 Eteläisten saaristo- ja rannikkoseutujen arvoitukselliset löytötyhjiöt 299
Metallinilmaisinharrastus tuo uutta tietoa rautakaudesta 300
Ahvenanmaan hautaleivät 302
- 7.4.3 Muu Länsi-Suomi 302
- 7.4.4 Kymijoen vesistöalue 303
- 7.4.5 Itäinen Järvi-Suomi (Saimaan vesistöalue) 304
- 7.4.6 Keski- ja Itä-Suomen viljelyhistoria siitepölyanalyysien valossa 304
Mikkelin Orijärven muinaispellot ja asuinpaikka 306
- 7.4.7 Laatokan alue 307
- 7.4.8 Etelä-Pohjanmaan rannikko ja sisämaa 307
- 7.4.9 Pohjois-Suomi 308
- 7.4.10 Kalmistojen suhde asutukseen 309
- 7.4.11 Oliko viikinkiajalla kyliä? 310
- 7.4.12 Riittikö maata kaikille? 311
Rautakautisen asutuksen ”talousvyöhykkeet” 311
- 7.5 VIIKINKIAJAN YHTEISKUNTA 312

- 7.6 PAIKALLISYHTEISÖJEN
JÄRJESTÄYTYMINEN 314
- 7.7 POLIITTINEN JÄRJESTÄYTYMINEN 315
Ruotsin synty 315
- 7.8 SUKUPUOLIROOLIT 317
- 7.9 ERÄMAA JA ERÄNKÄYNTI
MYÖHÄISRAUTAKAUDELLA 320
- 7.9.1 Lappalaisia ja eränkävijöitä 320
- 7.9.2 Asuinpaikat 322
- 7.9.3 Erämaiden asutusmallit 322
- 7.9.4 Tunturi-Lapin asuinpaikat 323
- 7.9.5 Hautaukset ja metalliesinelöydöt 324
- 7.9.6 Kulkuvälineet ja muu
eränkävintivälineistö 325
Muinaisjouset
(Tuukka Kumpulainen) 326
- 7.10 KAUPPAVERKOSTOT 327
- 7.10.1 Mitä Suomeen tuotiin viikinkiajalla? 329
- 7.10.2 Vientituotteet 332
- 7.10.3 Hopeaa idästä 333
- 7.10.4 Viikinkiajan lopun läntinen hopea 335
8. RISTIRETKIAIKA (1025/1100-
1150/1300) 337
- 8.1 LÄNSI-SUOMEN RISTIRETKIAIKA 338
- 8.1.1 Ristiretkiajan ruumiskalmistot
Länsi-Suomessa 340
Rautakautiset lapset kalmistoissa 340
Hautajaiset kevätkesällä:
kaksi esimerkkiä ruumiskalmistoista
Varsinais-Suomessa 341
- 8.1.2 Kristinuskon leviäminen Länsi-Suomessa 343
- 8.2 KRISTILLISET KORISTEAIHEET
JA SYMBOLIT 346
- 8.3 ELINKEINOT JA KAUPANKÄYNTI 348
- 8.4 ASUINPAIKAT 350
Vauras maatila ristiretkialta:
Raision Mullin asuinpaikka 351
- 8.5 LUOVUTETUN KARJALAN
RISTIRETKIAIKA 352
- 8.5.1 ASUTUKSEN LEVINNEISYYS 352
- 8.5.2 Karjalaiset ruumiskalmistot 353
- 8.5.3 Karjalainen esinekulttuuri 353
- 8.6 ITÄ-SUOMEN RISTIRETKIAIKA 357
- 8.7 RISTIRETKIAJAN YHTEISKUNTA 358
- 8.8 SODANKÄYNTI 359
- 8.9 POHJOIS-SUOMEN RISTIRETKIAIKA 361
9. YHTEENVETO 364

KESKIAJAN ARKEOLOGIA · GEORG HAGGRÉN

1. RAUTAKAUDESTA
HISTORIAALLISEEN AIKAAN 369
Historiallinen arkeologia Suomessa 371
2. KESKIAJAN HISTORIAALLISET
VAIHEET 373
- 2.1 VARHAISHISTORIA – II00-LUVUN LOPULTA
1200-LUVUN LOPPUUN 373
- 2.2 ”SUOMI” ELI ITÄMAA VAKIINTUU OSAKSI
RUOTSIA JA LÄNTISTÄ KULTTUURIPHIIRIÄ 376
- 2.3 UNIONIAIKA (1397–1523) ELI
MYÖHÄISKESKIAIKA 377
3. KRISTINUSKON LEVIÄMINEN 379
- 3.1 KRISTILLISTYMINEN JA KIRKKO 379
- 3.2 NOUSIAINEN JA KORONEN – SUOMEN
HIIPPAKUNNAN VANHIMMAT KESKUKSET 380
- 3.3 TURUN TUOMIOKIRKKO 382
- 3.4 TALOKIRKOISTA SEURAKUNTIIN 384
- 3.5 KIVIKIRKOT 385
- 3.6 KRISTILLINEN HAUTAUSTRADITIO 390
Lähetyskauden muistoja: Ravattulan
Ristimäen kalmisto, kirkko ja
kirkkomaa (Juha Ruohonen) 395
- 3.7 JOHTOLANKOJA USKOSTA JA USKOMUKSISTA 403
Ukko (Petri Halinen) 408

4. TALOUS JA ELINKEINOT 409
- 4.1 KAKSIVUOROVILJELY JA KASKEAMINEN 409
- 4.2 MAANVILJELYSTYÖKALUT 412
- 4.3 OHRAA, RUISTA JA KAURAA 413
- 4.4 KARJANHOITO 414
- 4.5 METSÄSTYS 416
- 4.6 KALASTUS 417
5. ASUINPAIKAT JA ASUMUKSET 420
- 5.1 ASUTUSKEHITYS JA YMPÄRISTÖN MUUTOKSIA 420
- Saamelaiset rautakaudella ja keskiajalla (Petri Halinen) 424
- 5.2 LINNAT – PUOLUSTUSVARUSTUKSIA JA MONUMENTAALISIA ASUNTOJA 425
- 5.2.1 Kruununlinnat – linnaläänien keskukset 425
- 5.2.2 Pikkulinnojen ja linnafeodalismien aika 429
- 5.2.3 Kruununlinnat myöhäiskeskiajalla 433
- Linnojen arkeologinen tutkimus 437
- 5.3 RÄLSSIN ASUMAKARTANOT 439
- 5.4 PAPPILAT JA LUOSTARIT 444
- 5.5 KAUPUNGIT 450
- Kaupunkien arkeologinen tutkimus 452
- 5.5.1 Turku 453
- 5.5.2 Viipuri 458
- 5.5.3 Ulvila 460
- 5.5.4 Porvoo 461
- 5.5.5 Rauma 463
- 5.5.6 Naantali 464
- 5.6 MAASEUDUN KYLÄTONTIT 464
- Maaseudun kylätonttien tutkimus 467
6. RAKENNUKSET JA RAKENNUSTEKNIIKAT 472
- 6.1 PUURAKENNUKSET 474
- 6.2 KIVI- JA TIILIRAKENTAMINEN 481
- 6.3 TULISIJAT 486
7. KAUPANKÄYNTI JA KONTAKTIT 489
- 7.1 KAUPPA KESKITTYY KAUPUNKEIHIN 489
- 7.2 HANSA 490
- 7.3 VAIHDON VÄLINEET 495
- 7.4 TIESTÖN KEHITYMINEN 498
- 7.5 MERENKULKU 502
- 7.6 KÄSITYÖ 505
- 7.7 TEOLLISUUDEN ENSI ASKELEET 509
8. ESINEELLINEN KULTTUURI 512
- 8.1 JALOMETALLIT 512
- 8.2 PRONSSI 513
- 8.3 TINA 515
- 8.4 RAUTA 515
- 8.5 LUUESINEET 517
- 8.6 PUU 519
- 8.7 NAHKA 522
- 8.8 TEKSTIILIT 524
- 8.9 KERAMIikka 527
- 8.9.1 Matalapolttoiset keramiikat – rautakauden traditiota ja slaavilaisvaikutteita 527
- 8.9.2 Punasavikeramiikka 527
- 8.9.3 Kivitavara 529
- 8.10 LASILÖYDÖT 530
- 8.10.1 Ylellisiä pikareita Välimeren alueelta 532
- 8.10.2 Sydänkeskiajan böömiläinen lasi 533
- 8.10.3 Myöhäiskeskiajan metsälasi 534
- 8.10.4 Ikkunalasi 534
9. EPILOGI. KESKIAJASTA UUTEEN AIKAAN 536

VIITTEET 537

KIRJALLISUUS 557

HAKEMISTO 598

KIRJOITTAJAT 619